

„ERŐSÖDÖTT BENNEM A FENNTARTHATÓ ÉLETMÓD IRÁNTI IGÉNY” Hogyan fejleszthető az egyetemisták fenntarthatósági tudatossága egy kurzus által?

‘THE DEMAND FOR A SUSTAINABLE LIFESTYLE HAS STRENGTHENED IN ME’ How Can University Students’ Sustainability Consciousness Be Developed by a Course?

Ásványi Katalin^{1,*}, Fehér Zsuzsanna², Zsóka Ágnes³

¹PhD, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
katalin.asvanyi@uni-corvinus.hu

²PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
feher.zsuzsanna@uni-corvinus.hu

³PhD, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
agnes.zsoka@uni-corvinus.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A társadalom fenntarthatósággal kapcsolatos gondolkodásmódjának megváltozásához szükség van arra, hogy ismerjük a fenntarthatósági problémákat, és ennek fényében megváltoztassuk a hozzáállásunkat és magatartásunkat. Egyre több egyetem és szak támogatja a fenntarthatóság integrálását a felsőoktatásba, ugyanakkor továbbra is kihívást jelent, hogy a fenntarthatóság komplexitásának megértésén túl a hallgatók ismereteit kritikus gondolkodássá, környezettudatos és társadalmilag felelős attitűddé és cselekvéssé formáljuk. A fenntarthatóság oktatásának célja a fenntarthatósági tudatosság fejlesztése, mely a tudás, az attitűdök, valamint a konkrét magatartás komplex elegye. A tanulmány egy projektalapú fenntarthatósági kurzust vizsgál: az ezen részt vett hallgatók fenntarthatósági tudatosságában bekövetkezett változások feltárására irányul. A tanulmány betekintést nyújt a fenntarthatósági tudatosság összetevőinek (tudás, attitűdök, viselkedés) értelmezésébe és az ezek közötti lehetséges kapcsolatok feltárásába. A tanulmány kvalitatív empirikus megközelítést alkalmaz. Egymást követő három félév alatt összesen 140 hallgatóval készítettünk strukturált mélyinterjúkat, a féléves kurzus elvégzése után, melynek során saját észlelt tudásukról, hozzáállásukról és cselekedeteikről számoltak be. Az eredmények azt mutatják, hogy a kurzust követően a hallgatók nagyobb tudással rendelkeznek a fenntarthatósági témakörökről, pozitívabb a hozzáállásuk, és nyitottakká váltak a fenntartható magatartás kialakítására, ugyanakkor hangsúlyeltolódásokat tapasztalhatunk a fenntarthatósághoz való hozzáállásban és a magatartásban, annak mentén, hogy a hallgatók az adott féléves kurzus során milyen partnerrel dolgoztak együtt. A kurzus egyértelműen hozzájárult a hallgatók tudatosabbá válásához, ami tovább ösztönözheti az egyetemeket és az oktatókat, hogy érdemes minél több hallgató számára elérhetővé tenni a fenntarthatósági kurzusokon való részvételt.

* levelező szerző

ABSTRACT

To change society's mindset about sustainability, we need to know about sustainability issues and change our attitudes and behaviour accordingly. More and more universities and study programs are supporting the integration of sustainability into higher education, but, at the same time, it remains a challenge to translate students' knowledge into critical thinking, pro-environmental and pro-social attitudes and actions beyond understanding the complexity of sustainability. The goal of sustainability education is to develop sustainability consciousness, which is a complex construct of knowledge, attitudes, and behaviour. The aim of the study is to explore the change in sustainability consciousness of students, participating at a project-based sustainability course. The study provides insight into the interpretation of the components of sustainability consciousness (knowledge, attitudes, and behaviour) and the exploration of possible relationships between those components. The study uses a qualitative empirical approach. We conducted structured in-depth interviews in three consecutive semesters, with altogether 140 students after completing the one semester long course. In the individual interviews students reported about their own perceived knowledge, attitudes, and actions. The findings show that following the course students have more knowledge of sustainability issues, more positive attitudes, and they have become more open to pursue a sustainable behaviour. At the same time, emphasised sustainability issues and behaviours varied according to the profile of the civil partner the students worked with in the course, during the semester. All in all, the course obviously contributed to a higher consciousness of students, which can further encourage universities and educators to provide sustainability courses for as many students as possible.

Kulcsszavak: fenntarthatóság, oktatás, tudás, attitűd, magatartás

Keywords: sustainability, education, knowledge, attitude, behaviour

BEVEZETÉS

A fenntartható fejlődés egyik fő motorja az oktatás, amely lehetőséget biztosít az értékek és a viselkedés formálására, a technikai készségek fejlesztésére, valamint a társadalmi magatartás és gazdasági környezet alakítására (Szabados, 2012; Badea et al., 2020). Az egyetemi hallgatók a jövő felelős szakemberei, akik egyetemi tanulmányaik befejezése után a társadalom különböző szektoraiban töltenek be fontos pozíciókat, ezért létfontosságú, hogy olyan ismeretekkel és attitűddel rendelkezzenek, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a munkájuk során tapasztalt környezeti, társadalmi vagy gazdasági kérdésekben a fenntarthatóság elve mentén tudjanak döntéseket hozni és cselekedni. A fenntartható fejlődésre nevelés tehát elengedhetetlen az egyetemi oktatásban (Julesz, 2009). A fenntarthatóság oktatásának jelentőségét felismerve a kutatók több oldalról is feldolgozták már a fenntarthatóság oktatásának témakörét, de kifejezetten egy fenntarthatósági kurzus hatásának mérése még kevés számú forrásban jelent meg.

Jelen tanulmány célja annak feltárása, milyen módon tudja egy egyetemi fenntarthatósági kurzus elősegíteni a hallgatók fenntarthatósági tudatosságának kialakítását és erősítését, a tudás növelését, az attitűd formálásán és a cselekvések fenntartható irányba történő elmozdításán keresztül.

A FENNTARTHATÓSÁGGAL KAPCSOLATOS TUDATOSSÁG ÖSSZETEVŐI: TUDÁS, ATTITŰD ÉS MAGATARTÁS

A fenntarthatósági tudatosság kifejezés viszonylag új konstrukciónak számít a szakirodalomban, és a fenntarthatóság oktatásának eredményeként definiálható (Kalsoom–Khanam, 2017). Walter Alfredo Salas-Zapata és szerzőtársai (2018) vizsgálták az ismeretek szintjének növelését, az attitűdök megváltoztatását és a magatartás javulását, melyek összessége megmutatja a fenntarthatósági tudatosság változását. Jelen kutatásban Niklas M. Gericke (2019) megközelítését követjük, amely a tudást, a megfelelő attitűdöket és a magatartást magában foglaló fenntarthatósági tudatosságot a fenntarthatóság három pillérével – a környezettel, a társadalommal és a gazdasággal – kapcsolatban vizsgálja.

A fenntarthatóságról való tudás magában foglalja a környezeti problémák, egy adott ökoszisztéma vagy régió ökológiája, a kapcsolódó fogalmak, valamint a fenntarthatóságot elősegítő magatartásformák ismeretét, illetve a fenntarthatóságot korlátozó tényezők felismerését (Salas-Zapata et al., 2018). A tudás javítja a problémamegoldó képességet, segíti a kritikus gondolkodást, a holisztikus látásmódot, az önreflexiót és a fenntarthatósági értékek kialakulását (HEA, 2006). A fenntarthatósági tudás a környezeti, társadalmi és gazdasági pillér, valamint azok kapcsolatának ismeretét jelenti (Kalsoom–Khanam, 2017). Korábbi kutatások azt bizonyították, hogy a kurzusokon részt vevő hallgatók heterogén ismeretekkel rendelkeznek a fenntarthatóságról, és leginkább környezeti jellegű a tudásuk (Salas-Zapata et al., 2018).

A fenntarthatósághoz való hozzáállás lehet pozitív és negatív is (Pouratashi–Zamani, 2021). Az attitűdök összetevői a környezetbarát viselkedést ösztönző motivációk, az értékválasztás, az elégedettség önmagunkkal és másokkal, a cselekvésre való készség, valamint a környezeti problémák által okozott érzések, aggodalmak (Salas-Zapata et al., 2018). A fenntarthatósági attitűd Qudsia Kalsoom (2019) megfogalmazásában a környezeti, társadalmi és gazdasági ügyek iránti tartós figyelmet jelenti, mely fenntartható magatartáshoz vezet. Jellemzően pozitív attitűd alakul ki a fenntarthatósághoz kapcsolatosan a hallgatókban, azonban a cselekvésre való hajlandóságuk különböző (Salas-Zapata et al., 2018).

Ahogy egy személy egy adott helyzetre reagál, a magatartása konkrét cselekvésekre utal (Schrader–Lawless, 2004), ide tartoznak az egyéni és a másokhoz kapcsolódó cselekedetek (Salas-Zapata et al., 2018), melyek megfelelnek a fenn-

tarthatósági értékeknek. A viselkedés kapcsolódik a tudáshoz és az attitűdhöz is, amennyiben a cselekedet összhangban van a megértéssel és az értékekkel. Erre vonatkozóan szintén nagyon vegyes eredményeket mutatnak a korábbi kutatások (Salas-Zapata et al., 2018), amit a következőkben fejtünk ki.

Alfred Posch és Gerald Steiner (2006) szerint lineáris a hallgatók tanulása, vagyis a fenntarthatósági ismeretek a hozzáállás fejlesztésén keresztül vezetnek a fenntartható cselekvéshez, ez azonban nem egyértelműen bizonyított. Vannak, akik kifejezetten azt vizsgálják, hogy amennyiben nagyobb tudást szereznek a hallgatók a fenntarthatósággal kapcsolatban, akkor az befolyással van-e az attitűdjük megváltozására. José María Marcos-Merino és szerzőtársai (2020) szerint pozitív kapcsolat áll fenn a fenntarthatósági tudás és attitűd között, vagyis akik megfelelő ismeretekkel rendelkeznek, azok kedvezőbb hozzáállást is tanúsítanak. Rosario Fernández-Manzanal és szerzőtársai (2015) megállapították, hogy a környezeti attitűd és viselkedés között is van kapcsolat. Akito Kinoshita és szerzőtársai (2019) is a pozitív irányú kapcsolatot bizonyították; véleményük szerint a pozitív attitűd kialakulása elengedhetetlen a valós viselkedés kialakulásához. Bjarne Bruun Jensen (2002) ugyanakkor megállapította, hogy a magasabb szintű tudás nem jár feltétlenül együtt a cselekvésekkel. Zsóka Ágnes és szerzőtársai (2011) a környezeti nevelés intenzitása és a környezeti magatartás közötti kapcsolatot vizsgálták, mely kutatásban szoros kapcsolatot találtak a két tényező között, ugyanakkor a cselekvésekben nem teljes mértékben tükröződik a hallgatók hozzáállása. Norizan Esa (2010) állítása szerint a tudás és az attitűd hozzájárul a magatartás kialakulásához, azonban Marcos-Merino (2020) tanulmánya a kapcsolat hiányát mutatja. A magatartásváltozás elérésének nehézségeit támasztja alá szerzőtársaival Akita Kinoshita (2019), akik szerint a tudás bővítésén és az attitűd megváltoztatásán túl szükség van a fenntarthatósággal kapcsolatos meggyőződés kialakulására is. Kutatásunk ezen tényezők összefüggéseinek további vizsgálatára irányul.

AZ EMPIRIKUS KUTATÁS MÓDSZERTANA

A fenntarthatósági tudatosság komplexitása számos olyan problémát vet fel, amelyek alaposabb megértéséhez és feltárásához a kvalitatív módszertan illeszkedik (Kalsoom–Khanam, 2017). Kutatásunkban mélyinterjúkat készítettünk, amelyek elemzésén keresztül a hallgatók szempontjából kívántuk feltárni a fenntarthatósági problémákról való gondolkodás folyamatát, a fenntarthatóság három dimenzióját (gazdasági, társadalmi, környezeti) meghatározó tényezőket, valamint azokat az összefüggéseket, amelyek mentén beazonosíthatjuk a hallgatók fenntarthatósággal kapcsolatos tudását, attitűdjét, cselekvését, és az ezen elemek közötti összefüggések mélyebb jelentésrétegeit. Kutatásunk fő célja a fenntarthatósági tudatosság változásának feltárása és megértése volt; ehhez a kurzuson

szerzett tudásnak és szemléletmódnak a fenntarthatósággal kapcsolatos attitűdökre és cselekvésre gyakorolt hatását elemeztük és értékeltük.

A kutatás során két fő kérdést fogalmaztunk meg:

K1: Hogyan változtatja meg a fenntarthatóságról szóló kurzus a hallgatók fenntarthatósági tudatosságát (tudását, attitűdjét, magatartását)?

K2: Hogyan befolyásolja a kurzusba bevont közösségi projektpartner a hallgatók fenntarthatósági tudatosságának változását?

Egy, a Budapesti Corvinus Egyetem gazdálkodástudományi alapképzésének keretében oktatott fenntarthatósági kurzus hallgatóinak körében végeztük a felmérést, három egymást követő félévben, három különböző hallgatói csoportban. A kurzus céljai a következők voltak: a fenntarthatóság alapelveinek megértése különböző megközelítésekben, a fenntartható vállalati működés kritikai vizsgálata a fenntarthatóság kihívásainak és lehetőségeinek tükrében, a fenntarthatósági alapelvek alkalmazása valós problémák megoldására, valamint egyéni és csoportos tudás fejlesztése a fenntarthatósággal kapcsolatos témakörökben. A félév során környezeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatósági problémákon keresztül ismerkedtek meg a hallgatók a fenntarthatósági koncepciókkal, melyeket csoportos és egyéni feladatok, illetve vita formájában dolgoztak fel. A kurzus projektalapú módszertanra épül, melynek keretében a hallgatók együtt dolgoznak egy közösségi partnerrel a félév folyamán. 2019 őszén a Ludwig Múzeum, 2020 tavaszán az AdniJóga, 2020 őszén pedig a WWF (*World Wildlife Fund*) volt a partnerünk.

Kutatásunkban összesen 140 hallgatóval készítettünk strukturált mélyinterjút (2019: 30 fő, 2020 tavasz: 48 fő, 2020 ősz: 62 fő). Az interjúk alanyait előzetesen meghatározott kérdések mentén, a kurzus során szerzett tapasztalataikról, a fenntarthatósággal kapcsolatos véleményükről, hozzáállásukról és a partnerrel való közös munkáról kérdeztük. Az interjúk leíratait első körben a tudás, az attitűd és a cselekvés kategóriák alá kódoltuk, majd nyílt kódolással alkategóriákat hoztunk létre, melyet a szakirodalomban meghatározott alkategóriák és az adatokból nyert információk alapján alakítottunk ki. Ezután pedig a kategóriák és alkategóriák közötti összefüggéseket és viszonyokat elemeztük, amelyek szükségesek a kutatási kérdéseink megválaszolásához (Horváth–Mitev, 2015).

EREDMÉNYEK

Fenntarthatósággal kapcsolatos tudás

Ebben a fejezetben azokat a tudáskonstrukciókat tárjuk fel, amelyeket a hallgatók az interjúk során meghatároztak. A hallgatók felismerték, hogy a fenntarthatóság kérdéskörének megértése és elsajátítása olyan tanulási folyamat, amelynek

során nemcsak új ismereteket, hanem különféle készségeket is el tudnak sajátítani. A kurzuson tanultak segítettek a hallgatókat a fenntarthatóság fogalmának megismerésében, a három pillér közötti összefüggések meglátásában és megértésében, valamint ezek fontosságának felismerésében. A kutatásban részt vevő hallgatók többsége számára a kurzus elkezdésekor a fenntarthatóság leginkább a környezeti pillért jelentette, a kurzus hatására azonban rájöttek, hogy a fogalom ennél sokkal összetettebb, és a fenntarthatósághoz számos társadalmi és gazdasági probléma is kapcsolódik. A hallgatók egy része számára a fenntarthatóság egy teljesen új koncepció volt. Mások már találkoztak a fenntarthatóság fogalmával, de a kurzus növelte az ismereteiket, elmélyítette és kiterjesztette a megértést, valamint felkeltette a figyelmüket a téma iránt. Mások már sokat hallottak ezekről a témakörökről, de eddig nem gondolkodtak róla igazán. A kurzus a kritikus gondolkodást is segítette, és rávilágított, hogy egy-egy problémát több oldalról érdemes vizsgálni.

1. táblázat. A fenntarthatósági tudáshoz kapcsolódó kódok és idézetek

Idézetek	Kódok
„Jobban megismerhettem, miről is szól a fenntarthatóság, nemcsak a környezeti, de a gazdasági, illetve társadalmi hatásokat is megismertem, és egy sokkal tágabb, mégis átfogó képet szereztem a fogalomról. Jobban rálátok a problémákra, tudom, hogy min változtathatnék (például csak annyi élelmiszert veszek, amennyire szükségem van, és nem fog megromlani attól, hogy nem eszem meg), integráltabban látom már a dolgokat, az előzetes ismereteimet kibővíthettem, sok új dolgot tanultam.”	Ismeretbővítés
„A tárgyat azért is tartom nagyon hasznosnak, mert felhívja a fiatalág figyelmét a fontos nézetekre, helyes életmódra.”	Figyelemfelkeltés
„Ráébresztettek, hogy érdemes odafigyelni arra, hogy fogyasztóként milyen vállalatot támogatok a pénzemmel: például olyat, aki kiáll egy számomra fontos érték mellett is.”	Felismerés
„Azáltal, hogy más szemszögéből is rá kellett látnunk bizonyos helyzetekre, a tárgy segített abban, hogy megértsem, hogy valakinek el kell indítania a változást, és le kell mondania akár profitról, akár kényelemről ahhoz, hogy lényeges eredményeket érjen el a társadalom.”	Megértés
„Egyre többet elmélkedem ezeken a témákon.”	Gondolkodásra ösztönzés
„Kritikusabb lettem a vállalatok felelősségvállalási politikájával szemben.”	Kritikus gondolkodás

(a szerzők szerkesztése)

Fenntarthatósággal kapcsolatos attitűdök

A kurzuson szerzett tudás pozitív és negatív érzelmet egyaránt kiváltott a hallgatókból. Alapvetően nyitottabbakká váltak, elkezdtek érdeklődni a téma

2. táblázat. A fenntarthatósági attitűdökhöz kapcsolódó kódok és idézetek

Idézetek	Kódok
„Nyitottabb szemmel figyelek a környezetemre.”	Nyitottság
„Szeretnék több társadalmi vállalkozást megismerni, és ha tudom, beiktatni az életembe.”	Érdeklődés
„Érzem magamon, hogy jobban odafigyelek egyes tevékenységekre.”	Kíváncsiság
„Még, ha meg is veszek bizonyos termékeket, előfordul, hogy rossz érzés is felmerül bennem.”	Bűntudat
„Az órán bemutatott videók tényleg »arcul csaptak«, nagyon megrendítőek voltak.”	Sokkhatás
„Rég volt olyan dolog, amit szívesebben csináltam volna, és jobban érdekelt volna, hogy a végkimenetel minél jobb minőségű legyen.”	Egyéni hozzáállás
„Jobban odafigyelek a környezetemben élőkre, és igyekszem az ő érdekeiket is szem előtt tartani, mielőtt cselekszem.”	Közösséghez való hozzáállás
„Érzékenyebbé váltam ezekre a problémákra.”	Érzékenyítés
„Rájöttem, hogy jobban kell értékelnem, amim van; ha meglátok egy jó ruhát, és nem az az első gondolatom, hogy vajon fair körülmények között készült-e, az nem helyes.”	Értékek változása/ új értékek
„Szélesedett a látóköröm, sok olyan szempontra rávilágított a kurzus, amelyek eddig nem voltak az aktív tudatunkban.”	Szemlélet- formálás
„Inspiráló volt mások példáit hallgatni.”	Motiválás/ inspirálás
„Erősödött bennem a fenntartható életmód iránti igény.”	Igény kialakulása
„Már a felelősségvállalási tevékenységeket is szem előtt fogom tartani, és ha majd egy vállalat alkalmazottja leszek, biztosan részt veszek majd a felelősségvállalási programokban, és majd kezdeményezek újabb akciókat.” „Jobban fogom figyelni a termékeken lévő címkéket, a csomagolást, és biztos, hogy jobban meg fogom gondolni, valóban szükségem van-e az adott ruhadarabra például.”	Jövőbeli cselekvési tervek

(a szerzők szerkesztése)

iránt, kíváncsian fogadnak minden ezzel kapcsolatos információt, ugyanakkor a tanult esetek, példák olykor meglepték őket, és sokkolóan hatottak rájuk. Volt, akiben büntudat érzése alakult ki attól, ha a tanultaktól eltérően, nem fenntartható módon cselekedett. Ezen érzések hatására sokaknak változott az értékítélete, új értékek váltak fontossá számukra. A hallgatók körében a leginkább meghatározó attitűd az érzékenyítéshez kapcsolódott, amely megváltoztatta a közösséghez való hozzáállásukat. Ez kifejezetten erősen jelent meg az AdniJóga-val együtt dolgozó hallgatók esetében: a szervezet jelentősen formálta a szemléletüket a társadalmi fenntarthatóság területén. Az értékeken túl azonban sokan tovább inspirálódtak: a kurzus arra ösztönözte őket, hogy igényük legyen a fenntarthatóbb hozzáállásra, és szándékolt cselekvéseket fogalmazzanak meg a jövőre vonatkozóan. A Ludwig Múzeummal való együttműködés hatására általánosan a fenntarthatósághoz, az AdniJóga-val való közös projekt esetében a társadalmi fenntarthatósághoz, míg a WWF partneri közreműködésének köszönhetően elsősorban a környezeti fenntarthatósághoz kapcsolódtak a hallgatók jövőbeli tervei.

Fenntarthatósággal kapcsolatos magatartás

A cselekvés szintjén a hallgatók már tudatosan választottak értékeket, amelyek az AdniJóga-val közös szemeszterben leginkább a szociálisan elfogadó magatartásban és a társadalmi egyenlőtlenségek elutasításában testesültek meg, míg a WWF-fel való együttműködés fél évében a tudat alatti értékválasztás is megjelent, például annak felismerésén keresztül, hogy akaratlanul is más szemmel nézik a tv-reklámokat. Az információgyűjtés és tájékozódás szintén erősítette a hallgatók egyéni felelősségének tudatosulását. Cselekvéseikben már egyértelműen meglátszik a fenntartható életmód kialakítása, ugyanakkor itt szintén tapasztalható hangsúlyeltolódás a projektpartner függvényében. Az AdniJóga hatása a társadalom segítésére való nagyobb törekvésben, míg a WWF hatása a környezetszennyezés csökkentésében, a fenntartható termékek választásában és a nem fenntartható termékek elutasításában jelentkezett. A tudatos munkavállalás ugyanakkor mindhárom szemeszterben kiemelt hangsúllyal szerepelt a jövőbeli cselekvési tervekben. A hallgatók egy része az egyéni szinten túlmenően a fenntarthatóság témakörének „ügynökévé”, „követévé” is vált (change agent); ők mások számára is népszerűsítik a kurzuson tanultakat. A kurzusnak ez a hatása a WWF-fel közös szemeszterben jelent meg a legmarkánsabban, amikor a hallgatók már nemcsak beszéltek a fontos ügyekről másoknak, hanem mások cselekvéseit is próbálták befolyásolni, például lebeszéltek a vásárlásról.

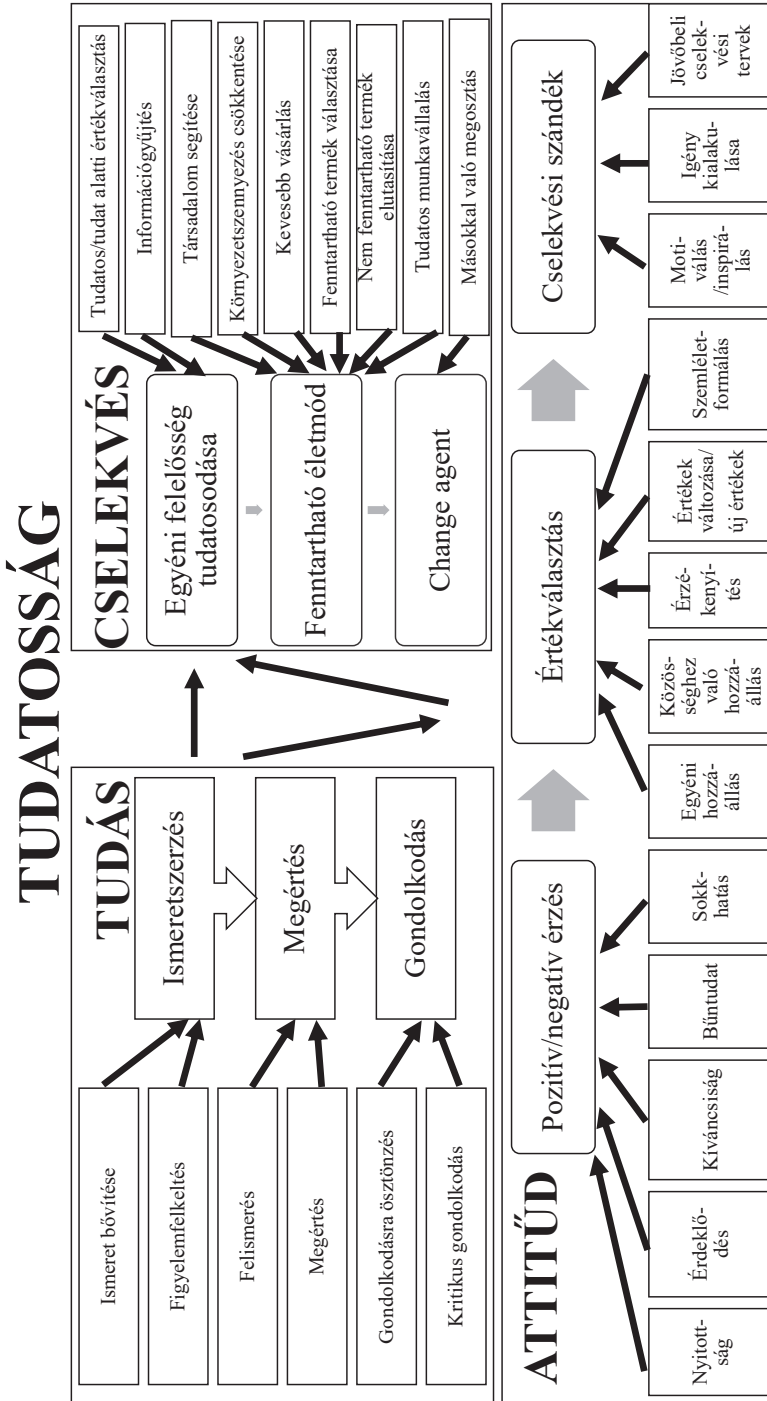
3. táblázat. A fenntarthatósági magatartáshoz kapcsolódó kódok és idézetek

Idézetek	Kódok
„Az órai feladatok sokat segítettek szerintem abban, hogy tudatosan döntsek egy-egy alternatíva mellett.”	Tudatos/ tudat alatti értékválasztás
„Követem több civil szervezet munkáját.”	Információ- gyűjtés
„...szegények, hátrányos helyzetűek támogatása, mind anyagilag, mind a nekem már nem kellő játékok, ruhák segítségével.”	Társadalom segítése
„saját pohár elviteles helyett”	Környezet- szennyezés csökkentése
„ráébredtem, hogy ez nem elég, még van min változtatnom, több dologra oda kell figyelnem (például kevesebb ruhát vásárolni, és csak olyat, amit tényleg hordani fogok)”	Kevesebb vásárlás
„Például az említett mosható betétre amiatt váltottam át, mert a Tanárnő említette az őket gyártó vállalkozást órán.”	Fenntartható termékek választása
„...az órán és utána való időszakban kialakult bennem egyfajta elutasító magatartás minden efféle üzlet iránt”	Nem fenntartható termékek elutasítása
„...igyekszem olyan vállalathoz munkára jelentkezni, amely előtérbe helyezi a társadalmi felelősségvállalás elemeit.”	Tudatos munkavállalás
„...több ismerősömet is lebeszéltem a felesleges vásárlásról.”	Másokkal való megosztás

(a szerzők szerkesztése)

Az eredmények rendszerezése

A fentiekben ismertetett eredmények alapján kirajzolódnak a hallgatók fenntarthatósági tudatosságának elemeiben – a tudásban, az attitűdben és a cselekvésben – bekövetkezett változások közötti összefüggések, amelyeket rendszerbe foglalva az *1. ábra* szemléltet.

1. ábra. A fenntarthatósági tudatosság összetevői (a szerzők szerkesztése)

A hallgatók saját tudásuk változásának megítélése során észlelték, hogy a tudás nem csupán ismeretbővítés, hanem a problémamegoldó készség, a kritikus és komplex gondolkodás fejlesztése is egyben, amely egybecseng Qudsia Kalsoom és Afifa Khanam (2017) megállapításával. Sok hallgató már rendelkezett korábbi ismeretekkel a fenntarthatósággal kapcsolatban, azonban az órai anyagok, a viták és feladatok összességében bővítették a tudásukat, jobban megértették a fenntarthatóság komplexitását. A fenntarthatóság környezeti aspektusa sokkal inkább kötődött a fogalomhoz a hallgatók fejében, ahogyan erre Salas-Zapata és szerzőtársai (2018) is rávilágítottak, de a kurzus hatására az egydimenziós gondolkodást sikerült holisztikussá szélesíteni; ehhez szükséges volt a különböző aspektusok és jelentőségük hangsúlyozása.

Az attitűdök változása során és eredményeképpen a hallgatók fenntarthatósági hozzáállásában tapasztalhatók eltérések. A hallgatók egy részére egyértelműen pozitívan hatott a kurzuson szerzett tudás, másokban ugyanakkor negatív érzelmeket – büntudatot vagy sokkot – váltott ki; ezt a jelenséget Mahtab Pouratashi és Asghar Zamani (2021) is kiemelték kutatásukban. A negatív érzelmek elsődleges hatásnak tekinthetők; az attitűdök változása ettől még lehet pozitív irányú – a sokkhatás számos hallgatót nagyobb odafigyelésre ösztönzött. A motivációk, az értékválasztások, valamint a cselekvésre való készség fenntarthatóbb irányba változtak a hallgatók hozzáállásában, ami alátámasztja Salas-Zapata és szerzőtársai (2018) megállapításait. Kutatásunk ugyanakkor rávilágított egy új aspektusra, a közösséghez való hozzáállásra, mely megfelelő projektpartnerek bevonásán, a velük közös munkán keresztül tovább erősíthető.

Kalsoom és Khanam (2017) eredményeihez hasonlóan a hallgatók jellemzően fogyasztóként való viselkedésükben változtak, ami leginkább a WWF-fel közös félévben jelent meg, ugyanakkor kutatásunkban a társadalomhoz való hozzáállás megváltozása is dominánsan érzékelhető volt az AdniJóga-félévben. Szintén újdonságértékű az eredményeinkben, hogy a fenntarthatóbb hozzáállás erősen megjelenik a munkavállalói szerepben, valamint előtérbe kerül a jövőbeli fenntartható cselekvésre való hajlandóság és akarat, amelyek a fenntarthatóság gazdasági aspektusához kapcsolódnak.

A tudás tekintetében egyértelműen észlelhető a pozitív elmozdulás; a magatartás változása ugyanakkor nem kézenfekvő, amint arra Kalsoom és Khanam (2017) is rávilágítottak kutatásukban. A tudás és attitűd változása mindenképpen hasznos a jövőbeli életmód kialakításában és a munkahelyen való döntések meghozatalában, megtanít arra, hogyan és mit helyezünk előtérbe egy vállalat irányítása vagy a mindennapi munka során, fenntarthatósági szempontból. Összességében a hallgatók fenntarthatósági tudatossága pozitív irányba változott, a tudás, az attitűdök és a magatartás együttes változásának köszönhetően.

ÖSSZEZÉS

A tanulmány célja, hogy megmutassa, milyen eredmények érhetők el a hallgatók fenntarthatósági tudatosságában egy fenntarthatósággal foglalkozó kurzus esetén. Az eredmények alapján néhány iránymutatást fogalmazunk meg a felsőoktatási intézmények és oktatók számára a kifejezetten a fenntarthatóság témájával foglalkozó kurzusok megtervezéséhez. A tananyagoknak olyan tudáselemeket kell tartalmaznia, melyek nagyobb tudatossághoz vezetnek, környezeti, társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt. Hangsúlyt kell fektetni a hallgatók aktív részvételére és a holisztikus szemlélet kialakítására, ami nemcsak a tudáselemekre vonatkozik, hanem az attitűd és a magatartás formálására is. A tanulmány fő tanulsága, hogy a fenntarthatósági kurzus növelheti a hallgatók tudását, valamint eredményesen formálhatja attitűdjeiket és cselekvésüket a fenntarthatóság irányába. Az eredmények alátámasztják a kurzusok hatásosságát a fenntartható fejlődés elveinek oktatásában, mivel egyetlen kurzus képes lehet arra, hogy egy szemeszter alatt megváltoztassa a hallgatók fenntarthatósági tudatosságát. A tudásra vonatkozóan a hallgatók nemcsak az ismereteiket bővíthetik, hanem jobban rálátnak a témakörre, megértik a fenntarthatósági kérdéseket, és a kurzus kritikus gondolkodásra sarkalhatja a hallgatókat. A fenntarthatósági kihívások erősödésével a válaszlépések egyre sürgetőbbé válnak, így kulcsfontosságú, hogy a kurzusok tananyaga naprakész legyen a globális trendeket és magukat a problémákat illetően, a gazdaság különböző területeit górcső alá véve aktuális tartalmat szolgáltatson a fenntarthatósági kérdésekben, ami által a hallgatók mint leendő szakemberek jobban felkészülnek arra, hogy hozzájáruljanak a fenntarthatóság előmozdításához a munkahelyükön. A felsőoktatási intézmények a kurzusokon keresztül olyan tudást tudnak létrehozni és közvetíteni, amely a hallgatók életének minden területén, szakemberként, a társadalom tagjaként, fogyasztóként és termelőként megélt szerepekben éreztetni tudja a hatását; ezáltal még nagyobb felelősséget ró az oktatásra. Az elemzett szemeszterek között kisebb eltérések tapasztalhatók a hallgatók fenntarthatósági tudatosságára vonatkozóan, ami arra vezethető vissza, hogy a kurzus projektpartnerének megválasztása általában összefügg a fenntarthatóság egyik vagy másik dimenziójának dominánsabb megjelenésével a tudatosságban. Amennyiben a projektpartner inkább a társadalomra fókuszál a tevékenységével (AdniJóga), akkor ez a hallgatók társadalmi érzékenységét, hozzáállását és az emberekkel szembeni cselekvését is erősen befolyásolja, míg egy környezeti fókuszú partner (WWF) sokkal inkább hat a hallgatók környezeti szempontból fenntartható fogyasztására és életmódjára.

Tanulmányunk másik célja annak megállapítása volt, hogy pozitívan és erősen befolyásolja-e a tudás az attitűdöt és a cselekvést. Kutatási eredményeink azt mutatják, hogy a tudás bővülése – az érzelmi hatások sokszínűsége ellené-

re – összességében pozitívan, de eltérő mértékben hat az attitűdök és a cselekvések változására. A hallgatók téma iránti nyitottságát és érzékenységét viszonylag könnyű növelni; a cselekvési szándék megváltoztatása ugyanakkor több időt vesz igénybe. A konkrét cselekvések kialakítása még nehezebb, mert a fenntarthatóbb életmód megvalósításakor számos, gyakran a kurzus hatókörén kívül eső akadályozó tényezővel is meg kell küzdeni. A problémás pontok azonosítása ugyanakkor segít és irányt ad a fenntarthatósági kurzusok oktatóinak, hogy milyen irányokba érdemes a szemléletformálásban tovább haladni, az akadályokat enyhíteni. A fenntarthatóbb gazdaság és társadalom megteremtése és működtetése iránt elkötelezett jövőbeli szakemberek fejlesztése érdekében a kurzusoknak inspirálni kell a fenntartható vállalatok működtetését és a fenntartható munkavállalói hozzáállást, fogyasztói szerepkörben a tudatos vásárlással kapcsolatos észlelt és valós akadályok kiküszöbölését, a társadalom tagjaként pedig a nyitott, érzékeny és cselekvőképes hozzáállást.

A hallgatók személyisége, érdeklődése, a téma iránti elkötelezettsége is befolyásolja, hogy egy-egy kurzus milyen hatással van rájuk. Szinte minden hallgató más ismereti és tapasztalati háttérrel vesz részt a kurzusokon, eltérőek az adott témához kapcsolódó ismereteik. Vannak, akik először szembesülnek az adott problémával, és vannak, akik már mélyebb tudással és kialakult, tudatos viselkedésformákkal rendelkeznek. A jövőbeli kutatásokban ezért érdemes a kurzus előtt és után, két ponton mérni a hallgatók tudását, attitűdjét és magatartását.

Tanulmányunk empirikus kutatás segítségével értékeli a fenntarthatósági kurzusok hatásosságát, további kutatásokra van azonban szükség annak mélyebb megértéséhez, hogyan segíthetik elő a kurzusok a fenntarthatósági tudatosság kialakítását. Jelen tanulmányban egy egyetem egy adott kurzusát vizsgáltunk több szemeszteren keresztül, de a kutatás érvényessége növelhető lenne különböző kurzusok, illetve több egyetem hasonló kurzusainak vizsgálata által. Tanulmányunk további korlátja, hogy nehezen ítéltető meg, mennyiben függ a hallgatók tudatosságában bekövetkező változás az adott kurzustól, és mennyiben további, a kurzus hatókörén kívül eső tényezőktől. Emellett az eredmények a tudás, az attitűd és a cselekvés hallgatók által észlelt változásait mutatják, ami nem feltétlenül azonos a való életben megnyilvánuló tudatossággal. Jelen tanulmány a vizsgált kurzus hatásait egyféle, kvalitatív módszertan alkalmazásán keresztül mutatta be, a teljesebb kép kialakításához többféle módszertan együttes alkalmazása, a magatartás elemeiben tapasztalható változások mélyebb megértése, valamint további befolyásoló tényezők azonosítása szükséges.

Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosító számú „Tehetségéből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

IRODALOM

- Badea, L. – Serban-Oprescu, G. L. – Dedu, S. et al. (2020): The Impact of Education for Sustainable Development on Romanian Economics and Business Students' Behavior. *Sustainability*, 12, 8169. DOI: 10.3390/su12198169, <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/19/8169>
- Esa, N. (2010): Environmental Knowledge, Attitude and Practice of Student Teachers. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 19, 1, 39–50. DOI: 10.1080/10382040903545534, https://www.researchgate.net/publication/249025197_Environmental_knowledge_attitude_and_practices_of_student_teachers
- Fernández-Manzanal, R. – Serra, L. M. – Morales, M. J. et al. (2015): Environmental Behaviours in Initial Professional Development and Their Relationship with University Education. *Journal of Cleaner Production*, 108, Part A, 830–840. DOI: 10.1016/j.jclepro.2015.07.153, <https://bit.ly/3xe36G0>
- Gericke, N. – Boeve-de-Pauw, J. – Berglund, T. et al. (2019): The Sustainability Consciousness Questionnaire: The Theoretical Development and Empirical Validation of an Evaluation Instrument for Stakeholders Working with Sustainable Development. *Sustainable Development*, 27, 35–49. DOI: 10.1002/sd.1859, <https://bit.ly/3kP8la7>
- HEA (2006): *Sustainable Development in Higher Education Current Practice and Future Development: Progress Report for Senior Managers in Higher Education*. Heslington: Higher Education Academy, <https://www.heacademy.ac.uk/system/files/sustdevinHEfinalreport.pdf>
- Horváth D. – Mitev A. (2015): *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Budapest: Alinea Kiadó
- Jensen, B. B. (2002): Knowledge, Action and Pro-environmental Behaviour. *Environmental Education Research*, 8, 3, 325–334. DOI: 10.1080/13504620220145474, https://www.researchgate.net/publication/248965553_Knowledge_Action_and_Pro-environmental_Behaviour
- Julesz M. (2009): „Zöld” oktatás: a tetteken van a hangsúly. *Educatio*, 18, 1, 130–136. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/julesz_m_09_01.pdf
- Kalsoom, Q. (2019): *ESD Literacy-based Model for Preservice Elementary Teachers: A Focus on Critical and Environmental Consciousness and Effective Teacher Development*. (Doctoral dissertation.) Lahore, Pakistan: Lahore College for Women University, <http://pr.hec.gov.pk/jspui/bitstream/123456789/9569/1/Qudsia%20PhD%20Thesis%202017.pdf>
- Kalsoom, Q. – Khanam, A. (2017): Inquiry into Sustainability Issues by Preservice Teachers: A Pedagogy to Enhance Sustainability Consciousness. *Journal of Cleaner Production*, 164, 1301–1311. DOI: 10.1016/j.jclepro.2017.07.047, <https://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/156811.pdf>
- Kinoshita, A. – Mori, K. – Rustiadi, E. et al. (2019): Effectiveness of Incorporating the Concept of City Sustainability into Sustainability Education Programs. *Sustainability*, 11, 17, 4736. DOI: 10.3390/su11174736, <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/17/4736/pdf>
- Marcos-Merino, J. M. – Corbacho-Cuello, I. – Hernández-Barco, M. (2020): Analysis of Sustainability Knowingness, Attitudes and Behavior of a Spanish Pre-service Primary Teachers Sample. *Sustainability*, 12, 18, 7445. DOI: 10.3390/su12187445, <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/18/7445/htm>
- Posch, A. – Steiner, G. (2006): Integrating Research and Teaching on Innovation for Sustainable Development. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 7, 3, 243–253. <https://bit.ly/3oSt2TU>
- Pouratashi, M. – Zamani, A. (2021): University Students' Level of Knowledge, Attitude and Behavior toward Sustainable Development: A Comparative Study by GAMES. *Journal of Applied Research in Higher Education*, DOI: 10.1108/JARHE-06-2020-0163

- Salas-Zapata, W. A. – Rios-Osorio L. A. – Cardona-Arias, J. A. (2018): Knowledge, Attitudes and Practices of Sustainability: Systematic Review 1990–2016. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 20, 1, 46–63. DOI: 10.2478/jtes-2018-0003, <https://bit.ly/3kXdEnR>
- Schrader, P. G. – Lawless, K. A. (2004): The Knowledge, Attitudes, & Behaviors. Approach How to Evaluate Performance and Learning in Complex Environments. *Performance Improvement*, 43, 9, 8–15. DOI: 10.1002/pfi.4140430905, <https://bit.ly/3nCNbOl>
- Szabados Y. (2012): Fenntarthatóság a felsőoktatásban – a fenntarthatóságra való oktatás és következményei. *Marketing & Menedzsment*, 1–2, 40–51. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/download/402/305/>
- Zsóka Á. – Marjainé Szerényi Zs. – Széchy A. (2011): A környezeti nevelés szerepe a fenntartható fogyasztás és életmód kialakításában. In: *Fenntartható fogyasztás? A fenntartható fogyasztás gazdasági kérdései*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 90–109. http://kornyn.uni-corvinus.hu/publikaciok/2011/csutora-hofmeister_fenntarthato-fogyasztas.pdf